

Соціальна стратифікація і політична нерівність: український контекст

Сучасне суспільство характеризується ієрархічністю що охоплює всі сфери його життєдіяльності. Саме таке розшарування (стратифікація) особливо гостро проявляється у перехідних суспільствах. В усталеному у науковій літературі тлумаченні суті соціальної стратифікації її основним атрибутом вважається ієрархічність [1]. Воно пов'язане з етимологією запозиченого суспільними науками геологічного терміну «страта», що буквально означає «ряд», «нашарування» порід, які необов'язково розташовуються за принципом більшого чи меншого значення прошарків – страт.

Страти – це великі сукупності людей, які різняться за своїм становищем у соціальній ієрархії суспільства. Наприклад, один із дослідників цього поняття, П.Сорокін, до страт відносить наступні соціальні групи:

- односторонні групи (тобто такі, що згуртовані навколо одного ряду основних цінностей): біосоціальні (расові; статеві; вікові); соціокультурні: територіальне сусідство; мовні, етнічні і національні групи; професійні; економічні; релігійні; політичні; «ідеологічні» групи (наукові, філософські, естетичні, освітні, етичні, групи відпочинку та розваг); номінальні групи еліти (вожді, генії й історичні особистості));

- різносторонні групи (об'єднанні навколо двох чи більше рядів цінностей): сім'я; клан; плем'я; нація; соціальний порядок чи прошарки (типу середньовічної аристократії, духовенства, буржуазії, робітників і селян як третього прошарку); соціальний клас [2, с.113]. Як правило стратифікаційний розподіл формується на основі таких характеристик : дохід, освіта, влада, престиж. Дохід – це грошові надходження за визначений період часу. Багатство - накопичені активи. Особливість вищого класу – значна кількість накопиченого багатства. Освіта - кількість років затрачених на отримання освіти (якість освіти). Влада – визначається кількістю осіб на яких поширюється ухвалене рішення. Всі ці одиниці мають об'єктивні одиниці виміру. Престиж – суб'єктивний показник, показує якою повагою в суспільстві користується та чи інша професія, рід занять

чи посада. Це суб'єктивований показник що визначається, як правило, на основі вивчення громадської думки. Так в США з 1947р. проводиться опитування з метою визначення престижності професії куди включено 90 професій.

Соціальна стратифікація відображається у політичній нерівності, яка обумовлюється становищем різних груп у системі владних інститутів та їх можливостями впливати на ухвалення політичних рішень. Ознаками політичної стратифікації є: вона притаманна будь якому суспільству; виступає одним з важливих джерел політики; є рухомою, що обумовлюється зміною становища різних соціальних груп в ієрархії владних відносин, виникненням нових способів і каналів впливу на владу; основою є розподіл на політичних лідерів; політичні еліти (лідери основних політичних партій, провідні представники вищих органів законодавчої, виконавчої та судової гілок влади, вищий ешелон представників місцевих органів влади, вище військово керівництво, власники та керівники ЗМІ, які суттєво впливають на політичне життя суспільства); державну бюрократію і масові групи. У ХХ столітті в західних суспільствах відбулися зміни політичної стратифікації у зв'язку з тим, що склад правлячої еліти поповнився новими соціальними групами, зросла кількість бюрократії і апарату управління різних рівнів, впливовою стала роль менеджерів великих, у тому числі і державних корпорацій тощо. У ХХІ столітті спостерігаються інші зміни – відбуваються процеси віртуалізації політики. Боротьба за політичну владу схожа вже не боротьбу партійних організацій і не конкуренцію програм, дій. Це більше змагання віртуальних образів – політичних іміджів, які створюють рейтинги і іміджмейкери, прес- секретарі, PR-технологи і електронні ЗМІ, рекрутовані на час політичних кампаній. Партії, що виникали як представники класових, етнічних, регіональних та інших інтересів, поступово перетворюються на «бренди» – емблеми і рекламні слогани, що традиційно привертають увагу електорату.

В системі функціонування суспільства важливу роль відіграє соціальна мобільність, Під соціальною мобільністю П. Сорокін розумів будь-який перехід індивіда чи соціального об'єкта (цінності), тобто всього того, що створено або

модифіковано людською діяльністю, з однієї соціальної позиції в іншу. Вчений виділяв два основних типи соціальної мобільності: горизонтальну і вертикальну. Під горизонтальною соціальною мобільністю або переміщенням, він мав на увазі перехід індивіда чи соціального об'єкта з однієї соціальної групи в іншу, розташовану на одному і тому ж рівні, "переміщення" може відбуватися без будь-яких помітних змін соціального становища. Під вертикальною соціальною мобільністю П. Сорокін мав на увазі ті відносини, які виникають при переміщенні індивіда або соціального об'єкта з одного соціального прошарку в інший. Розглядаючи загальні принципи вертикальної мобільності виділяють такі базові постулати:

- а) навряд чи коли-небудь існували суспільства, соціальні прошарки яких були абсолютно закритими або в яких була відсутня вертикальна мобільність в її трьох основних іпостасях – економічній, політичній і професійній;
- б) ніколи не існувало суспільства, в якому вертикальна соціальна мобільність була б абсолютно вільною, а перехід з одного соціального прошарку в інший здійснювався б без всякого опору;
- в) інтенсивність і загальність вертикальної соціальної мобільності міняється від суспільства до суспільства, тобто в просторі;
- г) інтенсивність і загальність вертикальної мобільності – економічної, політичної і професійної – коливається в рамках одного й того ж суспільства в різні періоди його історії.

Залежно від напрямку переміщення існує два типи вертикальної мобільності: зростаюча (висхідна) і спадаюча (низхідна), тобто соціальне піднесення і соціальний пониження. У відповідності з природою стратифікації можна говорити про низхідні і висхідні течії економічної, політичної і професійної мобільності. У зв'язку з тим, що вертикальна мобільність присутня в тій чи іншій мірі в будь-якому суспільстві між прошарками повинні існувати певні "мембрани", "отвори", "сходи", "ліфти", "шляхи", по яких дозволено індивідам рухатися вгору чи вниз із одного прошарку в інший. Функції соціальної циркуляції виконують різні інститути. Найважливішими серед них є: армія, церква, школа, політичні, економічні і професійні організації. Армія як

канал вертикальної циркуляції. Даний інститут відіграє особливо важливу роль у воєнний час, коли доля суспільства залежить від успіху у війні. У такий період особливо високо цінується стратегічний талант, мужність солдат, незалежно від їх соціального стану. Крім того, війна вимагає і від простого солдата, і від привілейованих класів повної віддачі сил і таланту. Великі втрати серед командного складу вимагали заповнення вакансій людьми нижчих чинів. Одержана таким чином влада використовується для подальшого просування по службі. Це свідчить про те, чому армія завжди відіграла специфічну роль "службових сходинок", завдяки яким прості люди піднімаються у вищі прошарки суспільства.

Церква як канал вертикальної циркуляції виконує цю роль тоді, коли росте її соціальна значущість. Історія християнської церкви підтверджує це. Після легалізації християнства церква почала виконувати функції тієї сходинки, по якій стали підійматися раби і кріпаки, причому інколи до самих вищих і найбільш позицій. Послідовниками християнської віротерпимості на початкових етапах були в основному вихідці з нижчих соціальних прошарків. Після легалізації християнства двері церкви і проходи до її вищих рангів були ще відкриті для простих людей. Раби і залежне селянство, люди простого походження, які ставали служителями культу, одержали завдяки церкві свободу і досягли високих позицій у суспільстві. Упродовж наступних століть, коли соціальна значущість церкви поступово почала скорочуватися, її роль як засобу циркуляції також почала скорочуватися. Рух вниз і вгору в середині церковних рангів продовжується, але вже не має булого значення. Усе, що розглянуте про християнську церкву, характерне і для інших релігій.

Інститути освіти й виховання, яку б конкретну форму вони не мали, в усі часи були засобами вертикальної соціальної циркуляції. У суспільствах, де школи доступні всім його членам, шкільна система являє собою соціальний "ліфт", що рухається з самого низу суспільства до самих верхів. У сучасному суспільстві школи, як і інші навчальні заклади, є одним з найбільш важливих каналів вертикальної циркуляції, причому це проявляється в самих різноманітних формах.

Політичні організації, починаючи з уряду і закінчуючи політичними партіями, також відіграють роль "ліфта" у вертикальній циркуляції. Людина, яка поступила на службу, поступово, набуваючи певного досвіду, піднімається при допомозі соціального "ліфта" до вершин державної чи політичної установи.

Професійні організації як канал вертикальної циркуляції. Ці організації також відіграють велику роль у вертикальному переміщенні індивідів. До них належать наукові, літературні, творчі інститути та організації. У зв'язку з тим, що вступ до таких організацій був відносно вільним для всіх, хто мав відповідні здібності, незалежно від їх соціального статусу, то й просування в середині таких інститутів супроводжувалося і здійснювалося по соціальних сходинках. Багато вчених, артистів, літераторів, художників, музикантів, архітекторів, скульпторів, лікарів, співаків та інших творчих представників простого походження соціально піднялися саме завдяки цьому каналу.

Ефективність функціонування каналів висхідної соціальної мобільності визначає перспективи суспільного розвитку та можливість оновлення правлячих еліт. По суті ми повертаємось до концепції «закону циркуляції еліт» В.Парето. Відсутність такої циркуляції, тобто відкритих каналів висхідної соціальної мобільності, веде до руйнування існуючої соціально-політичної системи через масову циркуляцію еліт – тобто революцію. Стосовно сучасної української соціально-політичної системи можна стверджувати про поглиблення соціальної стратифікації та відсутності ефективних каналів висхідної соціальної мобільності. Як стверджує звіт Світового банку неповні реформи призвели до численних спотворень ринку та створили широкі можливості для арбітражних операцій, які забезпечували дуже сконцентроване одержання ренти потужними впливовими зацікавленими групами. Свою роль у цих процесах також відіграла поява "проміжних переможців", які отримували для себе користь від економічної системи, що не була ні повністю реформованою, ні повністю прозорою [3]. У 2017 р. сукупна чиста вартість активів трьох найбагатших фізичних осіб України перевищувала 6% ВВП України". Це майже вдвічі більше, ніж у Росії, та втричі більше, ніж у

Польщі. Висока майнова диференціація стає основою політичної нерівності та приводить до створення олігархічної моделі функціонування інститутів політичної влади. Інтереси олігархічних груп в системі здійснення влади стають визначальними, крайнє обмежуються всі канали вертикальної соціальної мобільності. На загал соціальна та політична стратифікація сучасному українському суспільстві характеризується такими особливостями:

1. Різка поляризація суспільства (інституційно закріплена на основі диференціації в доходах).

2. Обмеження шляхів соціальної мобільності / руйнування соціальних ліфтів (втрата перспектив мобільності за рахунок освіти)

3. Абсолютизація матеріально-речових атрибутів соціальної диференціації.

4. Корупційні механізми мобільності та компенсаторність за рахунок трудової міграції.

5. Формування закритих соціальних груп та страт (юристи, лікарі, чиновники).

Жорстка система соціальної стратифікації та відсутність можливостей для ефективної вертикальної мобільності несе загрозу стабільності українського суспільства, стає однією із вагомих причин масової еміграції.

Подолання такого становища є одним із визначальних завдань громадянського суспільства та демократичних політичних сил в Україні.

1. Treiman, and Wright [Електронний ресурс] / M. Bergman, D Joye // Cambridge Studies in Social Research. — 2001. — vol. 9. — Режим доступу: <http://forscenter.ch/wp-content/uploads/2013/11/indicateurs-positionsociale-en.pdf>.

2. Сорокин П. Общедоступный учебник социологии. Статьи разных лет / П. Сорокин. – М.: Наука, 1994. – 560 с.

3. <https://www.epravda.com.ua/news/2019/02/6/645028/>